

UDK: 338.2:005-051

prof.dr Žarko Ristić¹

***Znanje je tek onda znanje kada je stečeno
naporom vlastite misli, a ne pamćenjem.***

L. Tolstoj

PREDUZETNIČKA I MENADŽERSKA EDUKACIJA: EKSPERTSKA ZNANJA

Abstract

Došlo je vreme veoma brzih naučnih i tehnoloških promena. Računari i telekomunikacione tehnologije postaju nezaobilazna sredstva u bilo kojoj ljudskoj delatnosti, a naročito u svetu globalnog biznisa i elektronskih finansija. Danas je gotovo nemoguće uspešno obavljati posao bez primene računarskih tehnologija, interneta i ekstraneta. Većina elemenata mikro i makro poslovnog okruženja ili okruženja poslovanja se svakodnevno menja i prilagođava, a za svet biznisa je neophodno da se raspolaže pravim i pravovremenim informacijama da bi se donela adekvatna i pravovaljana poslovna odluka. Takvu logistiku mogu da daju samo poslovno-finansijski informatičari (informatička ekonomija i elektronske finansije), koji simultano poznaju i poslovnu informatiku, i poslovnu ekonomiju, i poslovne finansije.

¹ Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

ZNANJE ZNANJU ZNANJEM

Ko ne zna, a ne zna da ne zna, opasan je, izbegavaj ga.

Ko ne zna, a zna da ne zna, mlad je, nauči ga.

Ko zna, a ne zna da zna, "spava", probudi ga.

Ko zna, a zna da zna, mudar je, sledi ga.

Konfučije

Međuzavisnost obrazovanja, tehničkog progresa i zapošljavanja ključan je trougao u usmeravanju privrednog razvoja, budući da obrazovanje predstavlja proces kreiranja "ljudskog kapitala". Usled toga se i obrazovanje afirmiše, kao društveno opravdana investicija, a ne kao trend i svojevrsni društveni trošak, koji opterećuje materijalnu proizvodnju. I, pošto je obrazovanje u funkciji tehničkog progresa sa sračunatim efektima za povećanje proizvodnosti rada, onda i ulaganja u primenjena i razvojna istraživanja valja tretirati kao nužan trošak reprodukcije. Zato je potrebno iznaći novi tip ekonomske politike, koja će se koncentrisati na istraživanje ljudskog kapitala i tehnološkog progresa u cilju programiranih strukturnih promena u privredi, pošto proces difuzije tehničkog progresa poprima različite oblike inovacija u komplementarnoj formi za obrazovanjem, koje unosi kvalitativne promene u inputima. S pravom se u savremenom svetu naglašava da mnoštvo robe nije samo vid društvenog bogatstva uopšte. I naučna istraživanja već postaju proizvodna snaga zahuktalog postindustrijskog društva sa vizijom treće tehnološke revolucije, u čijem epicentru stoji vrhunska nauka i vrhunsko obrazovanje. To je, pak, dovelo do čvrste koordinacije obrazovne, naučnoistraživačke, tehnološke i industrijske politike u savremenom svetu, ali i do internacionalizacije proizvodnje, koja je produkovala mondijalizaciju istraživanja i tehnološkog razvoja, kao nove propulzivne snage za oplodnju kapitala i akceleraciju privrednog rasta.

Vrednost dodatnog ljudskog kapitala uglavnom zavisi od dodatnog blagostanja, koje ljudska bića iz njega izvlače tokom radnog i životnog veka, budući da ljudski kapital pridonosi proizvodnosti rada, preduzetničkoj sposobnosti, realnim zaradama i blagostanju, kao svestranom delu tekuće i buduće potrošnje. Novi pristup kvalitetu stanovništva sastoji se u tome da kvalitet tretira kao oskudni resurs. Takav kvalitet ima svoju ekonomsku vrednost, a sticanje kvaliteta zahteva troškove. Odnos između prinosa od dodatnog kvaliteta i troškova sticanja kvaliteta jeste ključ za analizu ljudskog ponašanja, koje određuje vrstu i veličinu kvaliteta stečenog u vremenu. Kvalitet stanovništva se povećava tokom vremena kada prinosi nadmašuju troškove. Samim tim, porast ponude kvaliteta, odgovor je na porast društvene tražnje za datim kvalitetom i obrnuto.

Ljudi, po pravilu, sami u sebe investiraju, bilo kao pojedinci ili roditelji iz privatnih izvora (ličnih sredstava), bilo kao platioci poreskih kvota preko javnih fondova i budžeta. Ljudi, dakle, sami ulažu u bogatstvo naroda, povećavajući iznos ljudskog kapitala, bez obzira na to što je postojeće znanje u nacionalnom bogatstvu ograničeno na komponente koje su izvan čoveka. Ekonomisti su zanemarivali ljudsko bogatstvo verovatno iz uobičajenih ograničenja u shvatanju kapitala, jer se rad apstrahuje od kapitala koji je investirani u čoveka. Savremeni ekonomisti su zapravo zaobišli strukturnu analizu ljudskog bogatstva iz razloga što je klasični tripartitni tretman zemlje, rada i kapitala bio duboko usađen u ekonomskoj nauci. Tek se moderniji ekonomisti ne zadovoljavaju analizama kapitala, koje se ne ograničavaju samo na fizičku imovinu, već insistiraju na kompleksnije shvatanje kapitala, koje uključuje zalihe ljudskog kapitala. Obrazovanje valja shvatiti kao investiranje u ljude. Zato je pogrešno obrazovne izdatke tretirati kao tekuću potrošnju, kao izdatke za blagostanje i trošenje resursa koje smanjuje štednju. Obrazovanje nije u osnovi potrošno dobro već kvalitet stanovništva u formi ljudskog kapitala sa rastućim prinosima. Znanje, kao rezultat obrazovnih usluga je najznačajniji motor proizvodnje koji nam omogućava da vladamo privredom i da zadovoljavamo naše potrebe.

Ekonomska važnost poboljšanja kvaliteta stanovništva je

velika, jer je i doprinos ljudskog kapitala proizvodnosti i blagostanju rastući po širini i dubini. Svojstva stečenog kvaliteta stanovništva, koja predstavljaju vrednost i koja se investicijama uvećavaju, komponuju ljudski kapital, čiji svaki element, koji se stiče u vidu kvaliteta, sadrži određenu količinu utrošaka i ulaganja za sticanje dodatnog ljudskog kapitala, zavise od dodatnog blagostanja koje ljudi iz njega izvlače. Veličina stečenog ljudskog kapitala sastoji se od sposobnosti i informacija koje imaju ekonomsku vrednost. Povećanje kvaliteta stanovništva, ulaganjem u ljude, povećava ukupnu implicitnu štednju za nova ulaganja u dodatni ljudski kapital.

***Šta je vrednije od zlata - dijamant. Od dijamanta - znanje.
Od svih dobara na svetu, znanje je najbolje: ono se
ne može ni uzeti, ni dati, ni kupiti, ni prodati.
Ono ostaje zauvek tvoje, kad ga jednom stekneš.***

Hitopadesha

Ljudi preraspodeljuju svoje vreme u korist obrazovnih usluga koje "kupuju" kada reaguju na promene u očekivanim dohocima i zadovoljstvima, koje očekuju u vidu dobitka od sopstvenog obrazovanja. Ljudi preraspodeljuju svoje vreme u korist budućih sposobnosti koje imaju vrednost. Kriva ponude sposobnosti raste paralelno sa porastom vrednosti sposobnosti da se preraspodeljuju resursi. U procesu modernizacije raste krivulja tražnje za ekonomskim vrednostima sposobnosti, koja se efektira u povećanju opšte proizvodnosti, kao društvenog dobra, i poboljšanju alokacije za život, kao privatnog dobra, derivatnih iz društvenih efekata javnih dobara, koji se redistribuiraju i alociraju upotrebom dodatnog ljudskog kapitala i rastućeg kvaliteta stanovništva. Zato se smatra da školovanje nije samo potrošna aktivnost u smislu isključivog postizanja zadovoljstva i korisnosti, već da se troškovi obrazovanja svesno snose da bi se stekao proizvodni kapital utelovljen u ljudskim bićima, koji obezbeđuju buduće usluge koje se sastoje od budućih zarada budućih „proizvodnih“ zanimanja i budućih potrošačkih zadovoljstava. Stoga, obrazovanje, kao investicija u humani kapital doprinosi povećanju štednje, koja se neopravdano izostavlja u ekonomskim računima (jer se štednja

ograničava samo na formiranje fizičkog kapitala.). A pošto se preduzetnička sposobnost povećava sa dodatnim obrazovanjem, ozbiljna je greška što se javni i privatni izdaci za školovanje uzimaju kao tekuća potrošnja, a ne kao investicija u buduće zarade i buduća zadovoljstva. Greška je očigledna iz razloga što se troškovi obrazovanja tretiraju kao izdaci za socijalno blagostanje, kao teret za državu i njene javne fondove, kao neproduktivna alokacija resursa od poreza, koji smanjuju štednju i produktivno investiranje.

Ekonomska vrednost ljudskog kapitala, bilo da se posmatra sa stanovišta kvalifikacija, preduzetništva, zdravlja, produktivnosti zarada ili blagostanja, povećava se, samim činom produžavanja korisnog života i povećanja prinosa od očekivanog života, koji je važan faktor u procesu podsticanja ulaganja u razne oblike ljudskog kapitala i vrednovanja fondova datog kapitala. Ulaganja u dodatno školovanje sada postaju izazov, a vreme provedeno na radu obrazovanih ljudi postaje proizvodnije i isplativije (korisnije). Kvalitet stanovništva se, prema tome, povećava, a investicije u ljudski kapital postaju važan faktor rasta. Samim tim, štedni fondovi postaju bogatiji. Obrazovanje uopšte, a posebno visokospecijalizovano obrazovanje, jeste skupa delatnost. Visoki i rastući troškovi obrazovanja to nedvosmisleno i potvrđuju u savremenom svetu. Ali, svima je jasno da se troškovi mogu mnogo jednostavnije izračunati elementarnim sabiranjem izdataka u "odnosu" na vrednost obrazovanja. Stoga se i alokacija resursa u oblasti visokog obrazovanja po pravilu posmatra kroz troškove, a ne kroz vrednost usluga. Prednost tako dobija statička alokacija u odnosu na dinamičku alokaciju resursa u procesu osiguranja obrazovnih usluga, koje pružaju univerziteti i fakulteti. Tržište i planiranje daju oskudne informacije na kojima se temelje alokativne odluke obrazovnih institucija. Da li su onda inicijalni troškovi visokog obrazovanja pouzdan indikator opravdanja investicija u obrazovanju ili se tome moraju dodati i očekivane više zarade korisnika obrazovnih usluga i povećane veličine obrazovnog kapitala, koje daju ove usluge kroz duži niz godina.

Pošto je svaka investicija u visokom obrazovanju dugoročna buduća obaveza, koju prati neizvesnost i rizik, bitna su onda sva tri momenta (uključujući i tržište radne snage i obrazovno planiranje);

da bi se donele pravilne alokativne odluke (uključujući i redistributivne odluke), smatra se da se količina kapitala mora povećavati putem investicija, kako u fizički tako i u ljudski kapital; ona se i prilagođava promenama relativnih cena proizvoda i proizvodnih faktora, uključujući i promene vrednosti usluga, koje pružaju ljudi. Dakako, prilagođavanja impliciraju i preraspoređivanje raspoloživih resursa u ekonomskim procesima, radi maksimiranja blagostanja ljudi. Otuda se i savremena ekonomska teorija "trudi" da ljudski kapital eksplicira kao integralni deo teorije kapitala, koja uključuje i alokaciju vremena ljudi sa stanovišta njegove sadašnje i buduće vrednosti. I, pošto stopa prinosa na investicije u ljudski kapital teži da premaši stopu prinosa na investicije u fizički kapital, porast ekonomske vrednosti ljudskog vremena postaje centralno pitanje. Porast ljudskog kapitala je nerazdvojni pratilac modernog ekonomskog rasta. No, teorije ekonomskog rasta zanemaruju promene koje se događaju u vremenu sa relativnim cenama usluga faktora proizvodnje. Ne vodi se, zapravo, dovoljno računa o cenovnim efektima ljudskog vremena u alokaciji tekućih raspoloživih resursa i investiranju u cilju povećanja buduće količine kapitala, posebno u odmeravanju dodatnih efekata. To bi, na primer, maglo da znači da se realne zarade visokoobrazovnih radnika mogu smatrati kao zbir normalnih zarada i dodatnih troškova, koji su potrebni da se vrednuje njihovo obrazovanje. Stoga su sasvim realne visoke zarade u obrazovanju. U promenama apsolutnih razlika u dohocima, prema tome, leži ključ za razumevanje da li se ekonomski isplati investiranje u ljudski kapital, kao što je obrazovanje, u odnosu na cilj povećanja prinosa, verovatno da bi se nadoknadili rastući troškovi dodatnog obrazovanja i da bi se podsticala personalna tražnja za visoko obrazovanje (koje se često kreće i iznad dohotka). Tražnja, u uslovima anticipirane stope prinosa, koji se očekuje od alternativnih investicija, vuče za sobom ponudu (koja često raste nezavisno od kapaciteta), tako da u preseku ponude i tražnje otkriva porast cena u vremenu i u vrednosti komplementarnih oblika kapitala (ljudski u odnosu na materijalni). Ljudski agens tako postaje "kapitalista" putem povećanja svog ličnog ljudskog kapitala, a cenovni i dohodovni efekti porasta vrednosti ljudskog vremena favorizuju ljudski kapital u odnosu na fizički kapital. Osim toga, cenovni i dohodovni efekti alokacije vremena sa stanovišta zarada

po satu, dovode do "pomeranja" trenutka stupanja na plaćeni rad u korist dodatnog obrazovanja, jer su izgubljene zarade niže od budućih i očekivanih zarada, i od količine kumuliranih dohodaka za penziju. Porast realnih zarada je u osnovi dobitak u ekonomskom blagostanju obrazovnih ljudi.

Pojedine komponente, uključene u potrošnju, mogu se uzeti kao investicije kapitala ne zato što su izdaci učinjeni za krajnja dobra, nego zato što je upotreba dobra povezana sa efikasnošću potrošača, kao proizvođača, te komponente potrošnje uglavnom se odnose na obrazovanje i mogu se tretirati kao investicije u čoveka.

Poznato je da pojedinac ne može kupovati i prodavati sopstveni obrazovni kapital. Fond ljudskog znanja ne može se jedino koristiti do kraja života i prenositi na buduće generacije u vidu stečenih znanja i iskustava. To su u osnovi ključne razlike u odnosu na vlasništvo fizičkog kapitala, koji se može i oporezivati. Investicija u obrazovanje je stečena sposobnost koja se dugoročno efektuira, iako se netržišne vrednosti ljudskog kapitala ne uračunavaju u stope prinosa.

Znanje, kao kolektivno društveno dobro, povećava kvalitet i fizičkog i ljudskog kapitala, koji se regeneriše i permanentno stavlja na raspolaganje korisnicima. Opadajući prinosi nisu karakteristični za znanje, iako je nauka podložna dugim ciklusima. Za nauku nisu presudni sadašnji troškovi, već buduće koristi. Naučni progres, po pravilu, povećava proizvodne kapacitete privrede i blagostanje ljudi. Vrednost doprinosa nauke prevazilazi stope prinosa od privrednih investicija. Stoga se, doprinos nauke ne može valorizovati kroz cenu javnih dobara proizvedenih u javnom sektoru pod pokroviteljstvom budžetskih fondova. Kao znanje, nauka je poseban oblik kapitala, koji je striktno proizveo čovek. Ono je opredmećeno u ljudskim bićima, kao ljudski kapital, u naučnoj literaturi, u razvojnim ostvarenjima, u tehničkom progresu, u novoj tehnologiji, u kulturi, u društvenom statusu i socijalnom ponašanju. Znanje i nauka su izbor novih proizvodnih resursa i kvaliteta životnog standarda, i izvor budućih prinosa i dobrobiti. Zato je znanje društveno dobro sa ekonomskim vrednostima. Naučnici su, samim tim, visoko proizvodni, iako društvo koje izvlači koristi iz njihovog rada, potrošački nominuje naučne fondove. I, dok se konačno ne shvati da

je znanje izvor dohotka, bogatstva i blagostanja, dotle će sva ulaganja u ljudski kapital imati vrlo niski društveni prioritet.

U teoriji obrazovanja se empirijski dokazuje da danas nema pedagogije bez filozofije i filozofske antropologije, jer valja znati i naučiti "šta i kako predavati" i otkriti "sve zasede" institucija školstva i obrazovanja iz kojih "izlazi čovek". Veza između obrazovanja i države (polisa) za koju priprema intelektualnu elitu, artikulisana je kao racionalistička pedagogija i podvrgnuta je zahtevu univerzalnosti. Aristotelova inovacija je obrtanje Platonove perspektive: od sećanja prema samoanticipiranju znanja. Montaigne je, pak, tražio izbegavanje istorijske teleologije u obrazovanju i visoko postavio funkciju medija jezika. Lock je u verbalizmu video najveću prepreku pravnom intelektualnom obrazovanju i, stoga, ponudio epistemologiju, koja upućuje na asocijacionističku psihologiju, a ne na empirizam. Rousseauova misao uvodi pedagošku modernu varijantu time što pokazuje da je svako obrazovanje plod posredovanja i lukavstva vladara. Kant upozorava na prinude obrazovanja, koje su "posredovanja" prema slobodi u skladu sa univerzalnim. Hegel je kontraindikaciju između prinude postupka i slobode cilja rešavao tako što u "živom" usijanju obrazovanja vidi izlazak čoveka iz "njega samoga". Condoncent je bio sumnjičav prema obrazovanju, odnosno državi, koja ga upriličuje kao besplatnu laičku školu, koja jamči slobodu i jednakost. Bergson razmatra ideju intelektualnog napora koji mora biti u središtu obrazovanja, kao usvajanje i ostvarenje ideje. Najzad, za Merieau-Pontya, koji ne veruje u zadatu ljudsku prirodu, pedagogija se može jedino utemeljiti fenomenološki, ali sa one strane empirijskog.

Usled toga, menadžment ljudskog kapitala jeste važan segment globalnog menadžmenta, koji eksplicitno dokazuje (teorijski i empirijski) da društvene delatnosti, a u prvom redu nauka, obrazovanje, kultura i zdravstvo, gube potrošni tretman, iako se njihovi troškovi (alimentiranja) iskazuju u okviru budžetskih izdataka države ili rashoda javnih fondova. Ulaganja u društvene delatnosti sve se više shvataju kao investicije u humani kapital, koji se dugoročno efektira bez dodatnih ulaganja. Investicije u ljudski kapital tako postaju važan faktor rasta (iako se netržišne vrednosti ljudskog kapitala ne računavaju u stope prinosa), a vrednost

"doprinosa" društvenih delatnosti često prevazilazi stope prinosa od privrednih investicija. Zakidanje na ulaganjima u ljudski kapital, u krajnjoj instanci svodi se na siromašenje u kvalitetu znanja, kadrova, zdravlja i kulturnim vrednostima na kojima inače počiva budući privredni rast sa sračunatim efektima na proizvodnost rada, rentabilitet ulaganja, štednju i blagostanje. To je, upravo, i smisao izučavanja menadžmenta ljudskih resursa, kao savremene naučne discipline, koja treba da odgovori na pitanje da li imamo ljude koji su nam potrebni danas i da li stvaramo ljude koji će nam trebati sutra.

Najveću pažnju treba obratiti prvo na vojsku, drugo na finansije, treće na sud, četvrto na crkvu, peto na školstvo.

Dositej Obradović

Razvoj nauke i obrazovanja (konstantno poboljšanje naučnog i kulturnog obrazovanja stanovništva) smatra se jednim od najvažnijih činilaca progressa čovečanstva. Znanja omogućavaju čoveku da shvati zakone koji upravljaju razvojem sveta u kome živi, da ovlada zakonima prirode i da dostigne veći nivo životnog standarda. Poboljšanje obrazovanja obogaćuje duhovni život individue i omogućava mu da koristi prednosti kulture, nauke i umetnosti. Zato se i karakteristika našeg vremena ispoljava kroz sve veću težnju ljudi za većim obrazovanjem i iskorišćavanjem znanja stečenog tokom duge istorije čovečanstva. Zato su i zahtevi za obrazovanjem važni isto toliko koliko i potreba za hranom.

Obrazovanje na radnom mestu je drugi oblik akumulacije ljudskog kapitala, koji povećava snagu i energiju jednog naroda i poboljšava njihovo zdravlje i vitalnost. Zato je i vrlo naglašena tesna povezanost između bilo kojeg obrazovnog indeksa i dohotka po stanovniku. Ta veza potiče iz teorije i empirijske činjenice: obrazovanje i ekonomski razvoj su oduvek i uvek u uskoj vezi; jer, u osnovi, obrazovanje stalno veže potrebe života i rada. Zbog toga se, uglavnom, smatra da su javne službe ili društvene delatnosti, istovremeno, i potrošnja i investicija. Tačku preseka nije lako utvrditi, jer nije svejedno gde povući granicu između ličnog i društvenog interesa. Zato se ova dva gledišta komplementarno dopunjuju. Obrazovanje utiče na izmenu čovekovih potreba. Obrazovan čovek proširuje krug svojih potreba, želja i mogućnosti. Neobrazovan

čovjek, pak, svodi svoje potrebe na osnovne, primarne i egzistencijalno vezane za njegov biološki opstanak. "Neobrazovan čovjek nema potrebe, on je loš potrošač".

U teoriji i praksi, evidentna su dva pristupa obrazovanju: prvi pristup uzima obrazovanje kao potrošnju, a drugi pristup uzima obrazovanje kao investiciju. Obrazovanje, kao potrošnja, pridonosi poboljšanju životnog standarda pojedinca. Obrazovanje, kao investicija, pridonosi povećanju nacionalnog dohotka i društvenog bogatstva. "Ljudi ulažu sve svoje sposobnosti, znanja i iskustva u osiguranje svoje materijalne egzistencije, u privredni potencijal i njegov prosperitet, jer je nivo privrednog razvoja osnova koja određuje napredak ljudskog društva i pojedinca. Unapređenje i modernizacija proizvodnje i povećanje proizvodnosti rada, zahtevaju da kadrovska problematika postane sastavni deo opšte privredne politike i da dobije ravnopravno mesto i u planovima radnih organizacija i u planovima društvenih zajednica. U privrednom razvoju svake zemlje ništa nije važnije od kadrova, procesa njihovog sticanja znanja i veština, i stvaralačke sposobnosti, tj. stvaranja kadrovskeg potencijala za pokretanje i racionalno korišćenje materijalnih izvora, i stvaranja materijalnih dobara".

Susreli se nauka, novac i čast. Na rastanku nauka reče: ko me želi, ja sam na univerzitetu. Novac reče: ko me traži, naći će me u banci. Čast ćuti. Na pitanje, gde se može naći, reče: ko me izgubi, nikada više me ne može naći.

Srpska izreka

Čovjek je danas oblik kapitala koji se izgradio u toku određenog perioda. Ali, mi, za sada, ne znamo koliko "košta" da se čovjek pripremi za aktivnu ulogu u privredi i društvu niti možemo da utvrdimo stepen rentabilnosti ulaganja u čoveka. Zato je i danas gotovo nemoguće izmeriti rentabilnost izdataka društva na obrazovanje, bez obzira da li se koristi mikroekonomski (individualni) ili makroekonomski (društveni) pristup. Zato ne možemo pouzdano da izmerimo ni koristi od ulaganja u čoveka. Teško je, konačno, izmeriti i tzv. sklonost investiranja u obrazovanje i očekivanu dividendu od obrazovanja.

***Imaj vremena za rad - to je cena uspeha.
Imaj vremena za razmišljanje - to je izvor moći.
Imaj vremena za igru - to je tajna mladosti.
Imaj vremena za čitanje - to je osnova mudrosti.
Imaj vremena za prijateljstva - to je put sreće.***

Irska iskrica

Visoko obrazovanje, kao sastavni deo institucije "Waifare-State", pretrpelo je gubitak poverenja kod stanovništva i povlašćenog mesta u hijerarhiji ciljeva javne vlasti. Zbog toga je došlo i do opadanja tržišne vrednosti diploma; pogotovo besplatne usluge i finansijske pomoći koja raste u skladu sa poreskom naplatom prihoda, na čelu državnog finansiranja. No, i direktivni propisi kontrole reflektuju činjenicu da visokom školstvu nisu dati instrumenti makroekonomske regulacije, da bi obrazovanje proizvelo optimalno investiranje u ljudski kapital. Zato, ponuda obrazovanih usluga i državni način finansiranja razotkrivaju neefikasnost i nefunkcionalnost obrazovnog sistema svuda u svetu.

U većini zemalja OECD i EU visoko obrazovanje finansira se kanalom državnih subvencija, koje se neposredno doznavačavaju ustanovama. Svaka individua koja ulazi u izbor obrazovnih usluga, uživa državne subvencije u istom iznosu. Ali, nediferencirana subvencija se dodjeljuje "proizvodu", a ne licu, u skladu sa svojim raspoloživim prihodima. Stoga, državno finansiranje produkcije visokog obrazovanja (školstva), doprinosi izjednačavanju šansi pojedinaca i reprezentuje oruđe preraspodele dohotka. Vlade, u relativno značajnoj meri, učestvuju u ulaganju u obrazovanje, kanalom budžetskih dotacija koje se alimentiraju iz "društvenog fonda", zasnovanog na opštem poreskom sistemu. Vlade i poreski obveznici su više skloni subvencijama u gotovom novcu, nego novčanim transferima. Zato je sadašnji način društvenog finansiranja visokog obrazovanja takav da je "proizvod" subvencionisan bez uzimanja dohodovnog nivoa u obzir. Subvencija je, prema tome, neutralna u pogledu jednakosti dohodaka, mada raspodela subvencija daje prednost grupama sa višim i visokim primanjima. A da bi se nadoknadili nepovoljni efekti regresivne podele društvenih subvencija na raspodelu dohotka, poreski sistem treba da bude

progresivan. No, i pored toga, državno finansiranje ne daje sračunate redistributivne efekte, jer se nijedna tačna preraspodela među dohodovnim grupama nije ostvarila kanalom programa visokog obrazovanja finansiranog iz državnog fonda.

Makroekonomska neefikasnost, koja proističe iz sistema direktnog državnog finansiranja "proizvoda" visokog obrazovanja, doprinosi neusklađenosti između formacije ljudskog kapitala i radnih mesta. Produkcija visokog obrazovnog sistema, stoga, doprinosi "dekvalifikaciji" diploma i netržišnom vrednovanju znanja. Javna vlast i planeri, u nedostatku organizovanog "tržišta" visokog školstva, ne raspolažu informacijama o preferencijama korisnika obrazovnih usluga da bi utvrdili tipove obrazovanja u skladu sa sadašnjim i budućim kadrovskim potrebama privrede. Radi se o tome da se stvore pretpostavke za eliminisanje ograničenja "imperijalizma" ponude, koja treba da korespondira tražnji na "kvazi tržištu" visokog školstva i da se, na taj način, ukloni monopol nad proizvodnjom netržišnih državnih organizacija. To, međutim, implicira reformu sadašnjeg državnog finansiranja visokog obrazovanja, kroz normiranje po marginalnoj ceni koštanja usluga, kroz privatizaciju potrošnje i kroz diskriminacionu politiku finansiranja i regulacije.

Normiranje po marginalnoj ceni koštanja produkcije visokog obrazovanja, omogućava da se poredi efektivna cena koštanja obrazovanja jedne individue na svakom ogranku i stepenu obrazovanja, da se izvrši racionalan izbor korisnika usluga i da se obim i struktura obrazovne produkcije efikasno usmeri na "tržište". Normiranje bi bilo zasnovano na privatnoj ili zajedničkoj koristi, koja prati vrednost ponuđene usluge svakom studentu. Normiranje po marginalnoj ceni najbolji je kompromis između zahteva za efikasnim upravljanjem, za elastičnošću ponude u odnosu na tražnju i za efikasnost pojedinačnog i zajedničkog izbora.

Privatizacija tražnje, u ovom kontekstu, ima za zadatak da ulaganja u obrazovanje "podeli" na finansiranje iz državnih sredstava i na finansiranje iz privatnih sredstava. A da bi se to ostvarilo, potrebno je fiksirati prava na upis na iznos koji odgovara marginalnoj ceni koštanja i sadašnju nediferenciranu pomoć "proizvodu" školstva (subvenicija) zameniti državnom pomoći

pojedincima u skladu sa kontributivnim sposobnostima svakog studenta, individualnom tražnjom i, svakako, u skladu sa principom jednakosti, pravednosti i efikasnosti.

Skлонost ka ulaganju u obrazovanje, u pravilu, zavisi od imovinskog stanja i očekivane koristi. Diskriminaciona politika finansiranja i regulacije, u tom sklopu, teži da maksimizira dobitke. To bi se ostvarilo putem lične finansijske pomoći, finansijskih podsticaja i diferencijalne pomoći, kao alternativnih načina finansiranja visokog obrazovanja. U tom kontekstu, svaki student koji ulazi u izbor, trebalo bi da plati "pravo na upis" (tuitions and fees), koje je jednako marginalnoj ceni koštanja produkcije usluga koja se pruža. To pravo bi odgovaralo stvarnim troškovima, da bi usmerilo odluku korisnika koji pojedinačno plaća obrazovnu uslugu uporedo sa dodelom doznaka iz državnog budžeta. Na to bi se nadovezala lična finansijska pomoć, bilo u vidu zajma ili novčane doznake, bilo u kombinovanoj formuli. Zajam bi, samim tim, omogućio da se konkretan finansijski teret za vreme sticanja znanja i diplome odgodi za period profesionalne aktivnosti. Zajam (bez obzira na formu: privatni, državni, zajam u bonovima, zajam po "odsečcima" ili ciklusima obrazovanja), u uslovima nepostojanja tržišta kapitala namenjenog olakšanju ulaganja u obrazovanje, odnosno u formiranje ljudskog kapitala, predstavljao bi nadoknadu diferencijalnih očekivanja dobitaka, koji proističu iz sučeljavanja budućih prihoda sa trenutnom cenom koštanja raznih oblika obrazovanja. Studenti bi primali državne doznake u administrativno jeftinom obliku "bona" i li "školskog" čeka (vaučer) promenljive nominalne vrednosti. Školski bonovi bi diferencijalnim državnim finansiranjem izazivali smanjenje privatne opterećenosti cenom koštanja školovanja koju snose pojedinci.

***Voleli bismo i mi da nam cvetaju ruže.
Voleli bismo da živimo u moćnoj, pravednoj, savremenoj,
državi blagostanja.
Voleli bismo i da se naše učenje nagradi, trud isplati.
Voleli bismo druželjubivo okruženje.***

Nietzsche

U današnjim društvima sa razvijenim demokratskim tradicijama i tržišnim privredama, odgovornost za obrazovanje preuzimaju države, naučne i kulturne ustanove, profesionalne asocijacije, kompanije i "grupe" građana, počevši od osnivanja obrazovnih institucija, preko donošenja nastavnih planova i programa, i regrutovanja nastavnika (profesora), do finansiranja edukacije. Država nije više jedan jedini činilac društvene zajednice, odgovoran za edukaciju i obrazovnu politiku.

U tržišnim privredama (npr. SAD, Kanada, V. Britanija, Francuska, Nemačka, Japan), obrazovanje se baziralo na alternativnim formama izbora i autonomnom pravu pojedinca da se bez tutora opredele ili za javno obrazovanje ili za privatno obrazovanje. Multietničke zajednice (koje su oduvek težile da sačuvaju svoju tradiciju, kulturu, običaje, veru, homogenost nacionalnosti) i liberalna društva (koja su u javnom obrazovanju videla ugrožavanje ličnih sloboda i diskreditovanje prava građana da odlučuju o trošenju njihovog dela poreza koji su platili za obrazovanje), suprotstavljali su se monopolu države nad javnim obrazovanjem i državnim obrazovanju, kao "loncu za topljenje". U periodu 80-ih i 90-ih godina ovog veka, javile su se brojne kritike (u Francuskoj, Kanadi, V. Britaniji i SAD) javnog (državnog) obrazovanja u pogledu njegove osrednjosti, inflacije ocena i broja diplomiranih, slabljenja radnog morala i pedagoške etike, školovanja mediokriteta, nediscipline i nasilja, kupoprodaje, itd. To su bili relativno "jaki argumenti" u školama pristalice privatizacije javnih obrazovnih ustanova, koji su veoma "bučno" isticali "određena svojstva ličnosti", a u prvom redu istrajnost, stvaralaštvo, drugarstvo, takmičarski duh, zajednički rad u korist drugih, identifikaciju sa grupom, samodisciplinu, motivisanost nastavnika, profesionalno ocenjivanje bez "veza i vezica", i gledanje na obrazovanje kao sistem vrednosti. No, pristalice privatnog obrazovanja ne mogu da shvate da obrazovanje nije "potrošna roba" (već javno dobro), da tržišna utakmica u obrazovanju ne osigurava kvalitet obrazovanja, da trošenje novca za obrazovanje roditelji ne mogu da čine na isti način kao i pri kupovini kuća, stanova, lokala i automobila, da se prednost u obrazovanju ne može staviti isključivo deci imućnijih porodica i da je teza o slobodi izbora u obrazovanju podjednako opasna kao i

utopistička teza o jednakosti u društvu, koje se postiže jednakošću u obrazovanju. Novostvoreni beg učenika iz katoličkih škola u javne škole i đaka iz javnih škola u privatne škole uopšte nije meritoran za ocenu validnosti "vlasničke" edukacije niti za ocenu kvalitetnijeg finansiranja obrazovanja (jer u Švedskoj, Nemačkoj i Danskoj država je preuzela celokupnu brigu o finansiranju obrazovanja, dok u SAD, Kanadi, Nemačkoj, Francuskoj, Britaniji i Italiji država participira u finansiranju privatnog obrazovanja).

Danas u svetu postoje različite privatne obrazovne ustanove, i to: (1) profitne privatne obrazovne ustanove, (2) neprofitne privatne obrazovne ustanove, (3) privatne obrazovne ustanove sa alternativnim programima, (4) privatne obrazovne ustanove "izvesnosti" i (5) privatne obrazovne ustanove vezane za određenu religijsku orijentaciju. Profitne i neprofitne škole, kao privatne obrazovne institucije, egzistiraju u SAD, Kanadi, Japanu, V. Britaniji, Francuskoj, Nemačkoj, Holandiji, Italiji, Švajcarskoj. Neprofitne škole su brojnije i kadrovski jače za pružanje kvalitetnijih obrazovnih usluga u odnosu na profitne privatne škole sa fantastičnim školarinama, sa ekskluzivnom opremom, visokim platama nastavnika i velikim profitom. Privatne obrazovne ustanove sa alternativnim programima uglavnom edukuju odrasle osobe (SAD i V. Britanija). Privatne obrazovne ustanove "izvrsnosti" podrazumevaju tzv. ekskluzivne i elitne škole za bogate slojeve (Kanada, Australija, Nemačka, Švajcarska, SAD, Britanija). Konačno, privatne obrazovne ustanove za određenu religijsku orijentaciju (SAD, Nemačka, Holandija, Francuska, Belgija, Kanada, Italija i Švajcarska) jesu katoličke, luteranske, jevrejske, pravoslavne, evangelističke, kalvinističke, budističke, sajantološke provenijencije.

U visokoškolskom sistemu edukacije je najrazvijenije privatno obrazovanje: (1) u SAD to su čikaški i kolumbijski univerziteti – Harvard, Jejl, Prinston i Stanford, i (2) u V. Britaniji to su Kembridž i Oksford. Radi se zapravo o svestranim liderima sa stanovišta visokog kvaliteta i inovativne prakse. Ove visokoškolske ustanove novac dobijaju putem školarine od roditelja i studenata, od privrede za istraživanja i nastavu, i od države za materijalne troškove i opremu. U praksi, uglavnom, bitiše četiri tipa visokoškolskih ustanova, i to: (1) univerzitet orijentisan na istraživanja i davanje doktorata, 2)

kompreksivni univerzitet i koledži, (3) koledži opšteg obrazovanja, i (4) dvogodišnji koledži. U Japanu postoje još i privatne škole za pripremanje za karijeru i privatne poslovne i trgovačke škole za ostvarenje filozofije doživotnog obrazovanja. U ovim obrazovnim institucijama, školska godina se poklapa sa kalendarskom godinom. Radi se, dakle, punih 12 meseci, nezavisno od godišnjeg doba i u skladu sa potrebama pojedinaca i potrebama biznisa. One su, već, davno unele "u život" brojne atraktivne alternativne metode rada, kao sto su vikend kursevi, studentska praksa, stručne posete, terenska nastava, vannastavna aktivnost, praćenje realizacije programa sredstvima masovnih komunikacija, dopisno obrazovanje, slanje paketa za obavljanje eksperimenata kod kuće, kondenzovana nastava, konsultativna nastava, seminarski radovi, domaći zadaci, stručne ankete i neposredna ispitivanja, studije slučajeva, kritičke analize prakse, razgovori i diskusije, itd. Cilj je da se prati aktivnost, a ne da se proverava sposobnost pamćenja činjenica. Nastavnici više postaju animatori i pomagači u učenju. Postoje čak i tzv. obrazovni kontakti između nastavnika i studenta za savladavanje određenih obrazovnih modula, jedinica obrazovanja. Ove inovacije se obično uvode zbog kritike u javnosti, koje se upućuju na račun komercijalizacije obrazovnih privatnih ustanova i na način izdavanja diploma "sumnjivog kvaliteta".

Savremena praksa rasvetljava činjenicu da je veoma teško povući razliku između finansiranja javnog i privatnog obrazovanja. Samo se u početku privatno obrazovanje nije finansiralo iz državnog budžeta. Od tada, pa sve do današnjih dana, država sve češće participira u evidentiranju privatnog obrazovanja uporedo sa školarinama koje plaćaju pojedinci, sa sredstvima koja izdvajaju korporacije i udruženja, sa sredstvima koja pritiču od donatora, sponzora i zaveštanja. Ovome se dodaju i projekti olakšanja snošenja troškova privatnog obrazovanja: (a) projekat poreskih olakšica za školarinu, čija se suština ogleda u tome što se roditeljima, prilikom plaćanja poreza, omogućava odbijanje troškova, koje su platili školi prilikom slanja svoje dece u privatne škole, i (b) projekat sa bonovima, čija se suština ogleda u tome što roditelji dobijaju bon u određenom, novčanom iznosu, koji mogu utrošiti u javnoj ili privatnoj školi po sopstvenom izboru.

Savremene države daju finansijsku pomoć privatnim obrazovnim ustanovama. Veličina vladine pomoći varira od zemlje do zemlje. U Švedskoj, državna pomoć koja se dodeljuje privatnim školama iznosi 80% plate direktora i nastavnika. U Australiji ta pomoć iznosi svega 30% ukupnih troškova škole. U Francuskoj, državna pomoć se daje u zavisnosti od broja učenika; država finansira plate nastavnika, plaća socijalno osiguranje za nastavnike; snosi troškove prijemnih ispita, troškove ishrane i prevoza studenata i učenika, U Danskoj, Švajcarskoj, Austriji i Italiji, državna pomoć se kombinuje sa dotacijama, dobrovoljnim priložima i školarinama učenika. "Izvori finansiranja visokoškolskih privatnih ustanova u razvijenim zemljama su višestruki. Međutim, može se reći da glavni deo prihoda dolazi iz školarine studenata. U nekim zemljama (SAD, Kanada), ranije su studenti plaćali glavni deo prihoda. Danas to više nije slučaj". Studenti dobijaju eksternu pomoć i pozajmice. Ovaj novac uplaćuje država na ime studenata. Slično je i sa pomoći koju daju fondacije i privatna lica. Međutim, studenti ostaju glavni činilac od kojih se dobija glavnica prihoda. Kako se kreće procenat finansijskih sredstava koja se dobijaju od studenata, zavisi od vrste koledža i univerziteta. U proseku, taj procenat se kreće oko 49%. U razvijenim zemljama uobičajeno je da visokoškolska ustanova sabira prihode i od poklona. Praksa pokazuje da se veća suma daje prestižnim privatnim univerzitetima. Manje privatne visokoškolske ustanove, koje su manje poznate nauci i nastavi, dobijaju mali procenat u svom budžetu od takvih poklona. Privatnim univerzitetima koji su orijentisani na istraživanje i doktorate, država pokriva 25% tekućih prihoda. Univerziteti, shodno tržišnoj orijentaciji, ostvaruju prihode od dopunskih aktivnosti, kao što su prodavnice, knjižare, štamparije, restorani za ishranu, studentski domovi. Od takvih aktivnosti ostvaruje se između 15 i 22% prihoda. One visokoškolske privatne ustanove, koje, dobro posluju, novac od priloga dele u nekoliko fondova, u skladu sa željama darodavaca. U finansiranju visokoškolskih ustanova posebno su značajni fondovi kapitala, gde se uključuju fondovi studentskih pozajmica, fondovi zemljišta i fondovi priloga. Što se tiče fondova za studentske pozajmice, u praksi se susreću dva tipa: fond pozajmica, koji formira sama visokoškolska privatna ustanova i pozajmni fond za koji novac obezbeđuje vlada. Studenti vraćaju pozajmljeni novac koji

obezbeđuje vlada. Tako vraćen novac, zajedno sa sredstvima zemljišnih fondova, koristi se opet za izgradnju novih objekata. Nekada privatni univerziteti investiraju u zemljište pretpostavljajući da će vrednost takvih investicija rasti i da će akumulirati kapital. Različiti finansijski resursi su, u celini posmatrano, u funkciji kvaliteta privatnog obrazovanja. Sistem finansiranja obrazovanja (od državnog finansiranja do samofinansiranja), reprezentuje jedan od ključnih instrumenata ostvarivanja politike upravljanja razvojem obrazovanja i održavanja monopolske pozicije države u edukativnoj strategiji i kontroli demokratizacije obrazovnog procesa. Zato se finansiranje obrazovanja ostvaruje na više načina. Ima zemalja u kojima kompletne troškove celokupnog obrazovanja, od osnovnog do univerziteta, snosi centralna vlada. U drugim, pak, zemljama, sredstva za obrazovanje obezbeđuju gradski ili oblasni organi obrazovanja, a nije mali broj zemalja u kojima se sredstva za pojedine vrste škola alimentiraju i na lokalnom nivou. Preovlađuju takvi sistemi finansiranja obrazovanja u kojima je finansiranje škole i drugih vaspitno-obrazovnih institucija zajednička odgovornost centralne vlade, ali i organa na nižim nivoima - pokrajine, oblasti, grada. Glavni izvori finansijskih sredstava za obrazovanje predstavljaju različiti tipovi poreza na prihode, profite i svojinu. Najčešće se sredstva za obrazovanje izdvajaju iz budžeta (u koji sredstva pritiču posredstvom spomenutih poreza) ili se uvode posebne takse, posebni porezi za obrazovanje. U pojedinim sistemima, finansijska sredstva se obezbeđuju iz dodatnih dobrovoljnih doprinosa udruženja roditelja, privrednih preduzeća, zadružnih organizacija, a ima i škola koje, pre svega, školarinom, a potom i u većoj ili manjoj meri, sopstvenom privrednom aktivnošću i drugim vidovima društveno-korisnog rada, obezbeđuju znatan deo finansijskih sredstava (tako da se može govoriti o oblicima samofinansiranja škola).

Za mnoge zemlje je karakteristično da troškove obrazovanja dele centralna vlada i lokalne vlasti. Pri tome, postoji veliki broj raznovrsnih metoda alokacije odgovarajućih delova učešća. U pojedinim zemljama, podela troškova obrazovanja se obavlja tako što su različiti nivoi vlasti (uprave) odgovorni za različite sektore-nivoa sistema vaspitanja i obrazovanja. Uže lokalne zajednice i manji

gradovi obezbeđuju sredstva za osnovno obrazovanje, dok sredstva za srednje obrazovanje obezbeđuju gradske opštine, oblasti i pokrajine. Visoko obrazovanje, po pravilu, finansira centralna vlada, iz nacionalnog budžeta. Često se, iz nacionalnog budžeta obezbeđuju plate nastavnika, kao dopunska sredstva za ujednačavanje uslova za obrazovanje (osnovno i srednje), a ima i zemalja u kojima se iz centralnog budžeta obezbeđuju sredstva za izgradnju i premanje škola. U slučaju da centralna vlada obezbeđuje deo troškova osnovnog i srednjeg obrazovanja, sredstva se ne dodeljuju direktno školama, nego odgovarajućim lokalnim prosvetnim organima, a ovi vrše raspodelu sredstava na škole. Dotacije centralne vlade su namenskog karaktera (plate nastavnika, pokrivanje troškova udžbenika, za školsku opremu i dr.). U pojedinim zemljama, pak, centralna vlada dodeljuje opštenamensku dotaciju lokalnim organima vlasti za društvene delatnosti, a ovi utvrđuju koji deo tih sredstava će dodeliti obrazovnim institucijama. U Japanu, na primer, vlada obezbeđuje 50% sredstava za plate nastavnika osnovnih škola i 50% troškova izgradnje i opremanja škola, dok su srednje škole u nadležnosti regionalnih i gradskih uprava, za koje vlada, takođe, daje dotaciju 30-50% njihovih godišnjih troškova. U Švedskoj, visoko obrazovanje u potpunosti finansira centralna vlada, dok su svi ostali nivoi obrazovanja u nadležnosti gradskih opština, koje primaju dotaciju (zavisno od stepena razvijenosti) i do 65%, za pokrivanje godišnjih troškova obrazovanja i 30% za izgradnju škola. U Norveškoj, raspodela troškova obrazovanja između centralne vlade i lokalnih vlasti je procentualno utvrđena. Država obezbeđuje 35-80% troškova obaveznog školovanja, dok za sve ostale troškove obrazovanja vlada obezbeđuje 55%, a lokalne vlasti 45%, sa težnjom da se državni doprinos stalno povećava. U Finskoj, poljoprivredni krajevi mogu dobiti državnu dotaciju za obrazovanje do 70% troškova obrazovanja, dok gradovi samo 25% - dotacije za izgradnju škola variraju između 60% i 95%. U pojedinim afričkim zemljama država snosi najveći deo troškova izgradnje škola. Međutim, u selima stanovnici samostalno izgrađuju osnovne škole i stavljaju ih državi na raspolaganje. U zemljama u kojima se sredstva za obrazovanje obezbeđuju iz budžeta (na različitim nivoima formiranja budžeta), odgovarajući organi vlasti mogu školama dodeljivati sredstva i preko utvrđene sume, ako dođe do povećanja prihoda budžeta (stvaranje

budžetskih viškova). U Engleskoj se finansiranje obrazovanja obezbeđuje iz budžeta vladinog organa za obrazovanje sistemom dotacija (pomoći), a sredstva se dodeljuju školama preko lokalnih prosvetnih organa. Oko 60% ukupnih troškova obrazovanja obezbeđuje se na ovaj način, dok ostalih 40% potrebnih sredstava obezbeđuju lokalni organi. U SAD, sredstva za osnovno i srednje obrazovanje obezbeđuju: federalna vlada (oko 10%), vlade federalnih država (40-50%) i lokalni organi (40-50%). Državne visokoškolske institucije finansiraju se iz federalnih i državnih sredstava. Pored toga, kao što je poznato, znatan deo sredstava za visoko obrazovanje obezbeđuje se putem naplaćivanja individualnih školarina. Sredstva za pokrivanje troškova obrazovanja u Kanadi obezbeđuju se putem lokalnih такси i odgovarajućih dotacija lokalnim prosvetnim organima od strane provincijskog ministarstva za obrazovanje. Federalna vlada, takođe, učestvuje u obezbeđivanju troškova za određene vrste i programe obrazovanja (obrazovanje odraslih, izučavanje "drugog" jezika itd.), što čini 22-25% od ukupnih troškova obrazovanja.

Naši tzv. državni univerziteti, treba da prihvate koncept finansiranja privatnih univerziteta sa naglašenom tržišnom orijentacijom. Izgleda da je uputnije finansirati studente, a ne ustanove za koje inače država gradi sav novac koji je prikupljen za obrazovanje. To ističemo iz razloga što je besplatno obrazovanje nespojivo sa tržišnom privredom. Privatizacija pojedinih segmenata visokog obrazovanja i određenih visokoškolskih ustanova je neminovnost. Isti je slučaj i sa prodorom stranog kapitala i sa izvozom znanja. U osnovi, radi se o tome da se obrazovanje pretvori u kapital i da se konačno reši problem vlasništva tog kapitala. Jer, javno i privatno obrazovanje nisu više antipodi. Oni su, zapravo, edukativni segmenti u međusobnoj interakciji, komplementarni i konvergentni. Važnije je možda obrazovati mlade u "koprodukciji" za one sektore koji zahtevaju više sposobnosti, više znanja i više kapitala inteligencije. Tako bi i promene strukture obrazovanja uticale na promene strukture radne snage.

Nauka je izvor svega, izvor opstanka, izvor dosadašnjeg života i izvor budućeg života. Bez nauke ne bi mogao da se zamisli savremeni život, a ne treba govoriti kakav će biti, ako se naukom ne budemo bavili.

J. Pritis

Tokom 80-ih i 90-ih godina, (poslovne) škole su zapale u krizu, potpuno nespремne da se prilagode tržišnim zahtevima. Najviše kritika upućeno je nastavnim programima: (1) previše naglasaka na kvantitativne metode i tehnike, (2) orijentacija na analizu umesto na sinteze, (3) izučavanje poslovnih dilema i problema samo u jednoj zemlji (privredi), (4) zanemarivanje ciljeva preduzeća, koji se prostiru iznad granica profita, (5) suženo sagledavanje značaja motivacije i mobilizacije ljudskih resursa, kao najvrednijeg kapitala kojim korporacije raspolažu, (6) prebukiranost programa teorijskim žongliranjima i potpuni izostanak biznis problema i poslovne prakse, (7) semanistička konfuzija je pratilac "slave" propale edukacije, (8) katastrofalan broj neizbornih predmeta, koje sputava individualne potrebe studenata, (9) zanemarivanje potreba formiranja novih znanja i veština za upravljanje korporacijama na novonastaloj privrednoj mapi sveta, (10) nedostatak novih nastavnih sadržaja, (poput predmeta preduzetništvo, informacionalni menadžment, liderstvo i strateško razmišljanje, upravljanje finansijama, upravljanje marketingom, upravljanje tehnologijama, razvojem i rizikom, berze i finansijska tržišta, bankarski menadžment, ekonomija znanja, porodični biznis, menadžment ljudskih resursa, globalna ekonomija i ekonomija strukture) i (11) zastarelost, nesposobnost i neinventivnost nastavnog kadra, koji svojim neradom, slabim specijalističkim znanjima i univerzitetskom samoizolacijom čuva i štiti lične profesionalne "teorije" delovanja (ocenjivanje je njihov vrhunski intelektualni domet).

Globalizacija svetske privrede, tranzicija Centralne i Istočne Evrope, reforme u zemljama Južne Amerike i tekuće promene u zemljama Dalekog istoka, jesu fenomeni međunarodne današnjice, koji postavljaju nove zahteve pred školama i menadžment-korporacijama. Tokom 90-ih godina, škole su "naučile" tu lekciju i već

su dokazale da su kadre da se uhvate u koštac sa sopstvenim slabostima u kreiranju novih znanja i veština. Tempo prilagođavanja višeg i visokog obrazovanja bio je relativno brz u gotovo svim postindustrijskim društvima znanja. Renesansa preduzetničke i menadžerske edukacije nagnala je i vlade i korporacije da shvate "jednom za svagda" da su kvalitetni ljudski resursi postali najznačajniji faktor konkurentnosti. Eksplozija znanja i rastuće poimanje sveta, kao "globalnog sela" , vodi ka tome da mora da se shvati od kolike je važnosti visoko obrazovanje za život jednog naroda, pa, samim tim, i "human resources" (ljudski resursi) i "kadrovski menadžment"

***U ekonomiji gde je jedina izvesnost neizvesnost,
siguran resurs konkurentske prednosti je znanje.
Kada se tržište promeni, pojave se nove tehnologije,
konkurencija se uveća a proizvodi postanu zastareli preko noći,
uspešne kompanije su one koje konstantno kreiraju novo znanje,
šire ga kroz kompaniju i ugrađuju ga u nove tehnologije i
proizvode.***

Iquiro Nonaka

Aktivnosti usmerene na stvaranje bogatstva nisu više ni rad, ni kapital, ni zemlja. Osnovni privredni resurs jeste samo znanje. "Vrednost se sada stvara produktivnošću i inovacijom, a i jedno i drugo su primene znanja na rad. Vodeće društvene grupacije "društva znanja", biće "radnici znanja" – izvršni upravljači/korisnici znanja, koji znaju kako da planiraju znanje u proizvodne svrhe, upravo onako kako su kapitalisti znali da plasiraju kapital u produktivne svrhe; stručnjaci u oblasti znanja; nameštenici zaposleni u oblasti rada. Svi ti ljudi znanja posedovaće "proizvodna sredstva" i "alatke za proizvodnju" ili preko svojih penzionih fondova ili preko radnika znanja, koji svoje znanje mogu da ponesu sa sobom, gde god da krenu. Produktivnost rada znanja i radnika znanja jeste izazov 21. veka. Znanje reflektuje intelektualni, moralni i duhovni razvoj ličnosti, koja je samo znanjem osposobljena da čini. Ekonomisti hvale ulaganja kapitala, a tehnolozi odaju priznanje mašinama. Jedino se produktivnost objašnjava kao rezultat primene znanja na znanje, što ne mogu ni mašine ni kapital. U tom kontekstu,

menadžment jeste generički organ društva znanja. Prema tome, i menadžer je onaj ko odgovara za primenu i praktičnu izvođačku stranu znanja: "Znanje sada vidimo kao suštinski resurs". I tamo gde ima delotvornog menadžmenta i gde postoji primena znanja na znanje, tu je mnogo lakše da se dođe do onih drugih resursa. Kao radna snaga i kapital, bez kojih znanje ne može da "proizvodi" niti menadžment da funkcioniše. A to što je znanje postalo "pravi" resurs, to je ono što stvara novu društvenu strukturu. "Pomerili smo se od znanja u jedini ka znanjima u množini". Sam prelazak od znanja ka znanjima dao je moć znanju da kreira novo društvo, novu privredu, novu politiku. "Ono što mi danas shvatamo kao znanje jeste informacija delotvorna u delanju, informacija usredsređena na rezultate. Ti rezultati se vide izvan ličnosti – u društvu i privredi, ili u napredovanju samog znanja." Zbog toga je sve jasnija činjenica da se sve manje i manje zarade izvlače iz tradicionalnih resursa, kao što su zemlja, rad i kapital. Zašto? Zato što su glavni "proizvođači" bogatstva postali informacije i znanje. A kako se, faktički, znanje ponaša kao ekonomski resurs? Odgovor je, naravno, nejasan; jer je potrebna nova ekonomska teorija koja bi postavila znanje u središte procesa proizvodnje bogatstva. Potrebni su novi Smith ili Keynes na polju teorije znanja, koji bi studiozno ilustrovali ekonomsko ponašanje znanja. No, ekonomija zasnovana na znanju ne ponaša se onako kako to postojeće teorije smatraju da se ekonomija ponaša. Teorija ekonomije zasnovana na znanju jeste različita u odnosu na klasičnu, kejnzijansku, monetarističku, neoklasičnu, neokejnzijansku teoriju. U ekonomiji znanja, nesavršena konkurencija jeste unutrašnje svojstvo same ekonomije znanja: početne prednosti stečene primenom i eksploatacijom znanja (krivolja učenja) postaju trajne.

Moderni ekonomisti smatraju da je ekonomija određena ili potrošnjom ili investicijama, što u ekonomiji znanja i nije od presudnog značaja. U ekonomiji znanja ne postoje dokazi da povećana potrošnja vodi većoj proizvodnji znanja, niti da veća ulaganja dovode do veće produkcije znanja. Novo znanje javlja se (1) kao neprestano unapređivanje procesa proizvodnje i usluga, (2) kao eksploatacija, odnosno kao neprestano korišćenje znanja za razvoj novih procesa, proizvoda i usluga, i (3) kao inovacija, odnosno način

primenjivanja znanja za proizvodnju promena u ekonomiji. Ekonomske karakteristike ovih vrsta znanja (tj. njihovo koštanje i njihovi efekti), kvalitativno su različite. Znanje se, zapravo, ne može meriti, osim procene "koštanja", pa se znanje proizvede, distribuira i alokira. Ali, dobit od znanja, opet, ne možemo da izmerimo. Sreća je po nas što količina znanja nije od presudnog značaja u odnosu na produktivnost znanja.

Znanje nije jeftin resurs, jer se do njega dolazi putevima "skupoće". Razvijene zemlje, naime, troše blizu jedne petine društvenog proizvoda na proizvodnju i distribuciju znanja. Oficijelna edukacija (formalno školovanje) mladih, pre nego što uđu u samu kategoriju radne snage, odnosi jednu desetinu društvenog proizvoda. Firme (poslodavci) troše dodatnih 5% društvenog proizvoda za permanentno obrazovanje zaposlenih. Na istraživanja i razvoj (proizvodnja novog znanja), moderne države izdvajaju 3–5% društvenog proizvoda. Formacija znanja, samim tim, predstavlja najveću investiciju. Ali, pošto nemamo ekonomsku teoriju produktivnosti investicija u znanje, prinuđeni smo da u pomoć pozovemo menadžment, koji je odgovoran za činjenje znanja produktivnim. Tu odgovornost ne može da preuzme na sebe ni vlada (država), niti tržišne sile (zakoni). Odgovornost može da preuzme jedino menadžment, koji, po definiciji, implicira sistematsko i organizovano i odgovorno primenjivanje znanja na znanje. Sama produktivnost znanja zahteva uvećanje prinosa samo od onoga što se zna i što se zna da se zna, iz prostog razloga što je jedino produktivnost znanja odlučujući činilac u konkurentskoj poziciji preduzeća, grane, regiona, privrede. Prednost je očigledna tamo gde se poseduje sposobnost da se eksploatiše univerzalno raspoloživo znanje. Jer, praktično funkcionisanje menadžmenta u činjenju znanja produktivnim, od globalnog je značaja za međunarodnu ekonomiju.

Tehnološka revolucija (a naročito informatička), transformisala je način učenja i izmenila ekonomiju obrazovanja, pošto su sve škole postale visoko kapitalno-intenzivne od potpuno radno-intenzivnih. Škola je postala informatičko-edukativna institucija društva, koja se bavi mladima, koji još nisu građani, koji još nisu nosioci odgovornosti, koji još nisu radna snaga. U društvu

znanja valja graditi novu tehnologiju učenja da bi se ostvarila univerzalna pismenost. U školi sutrašnjice učenici će sami sebi biti instruktori sa kompjuterskim programima, kao sopstvenim alatkama. Nastavnici će samo motivisati, usmeravati, podsticati. U tom kontekstu, nastavnik bi, zapravo, postao vođa i resurs. Univerzalna pismenost bi značila predmetno znanje plus procesno znanje. To, pak, znači da u društvu znanja ljudi treba da uče i da nauče kako da uče i kako da nauče. Jer, u društvu znanja, znanje nije bezlično kao novac. Znanje ne boravi u knjizi, u banci podataka, u softverskom programu. Znanje sadrži samo informacije i uvek je utelovljeno u ličnosti. Znanje nosi ljudska osoba: stvara ga, uvećava ili unapređuje ljudska ličnost; primenjuje ga ličnost; podučava i predaje ga ličnosti; koristi ga ličnost.

Obrazovna ličnost je argument, amblem i simbol društva znanja. Obrazovna ličnost sutrašnjice jeste stručno pripremljena ličnost za život u globalnom svetu. To je građanin sveta rada znanja, koji je spreman da radi u dve kulture: (1) u kulturi "intelektualaca", koja se usredsređuje na misli i znanje, i (2) u kulturi "menadžera", koja se usredsređuje na ljude i rad. Intelektualci vide organizaciju kao alatku; ona im omogućava da praktikuju svoje techne, vlasništvo specijalizovano znanje. Menadžeri vide znanje kao sredstvo koje služi svrsi i cilju praktičnog funkcionisanja organizacije. Svakako su jedni drugima potrebni: naučnom istraživaču treba menadžer istraživanja, isto koliko je i menadžeru istraživanja potreban naučno-istraživački radnik. Intelektualni svet, ukoliko nije uravnotežen tegom na tasu menadžera, postoji svet u kome svako "radi svoje", ali niko ništa ne postiže. Menadžerov svet, ako mu ravnotežu ne čini intelektualac, prelazi u sakatu birokratiju "čoveka organizacije". Ali, ako su dve strane u ravnoteži, tada može da bude kreativnosti i rada, ispunjavanja svrhe i svrsishodne misije.

Kao što njiva, mada plodna, ne može rađati bez obrade, tako ni duh ne može stvarati bez učenja.

Ciceron

U privredama u tranziciji, i znanje postaje roba. To je skoro naučena lekcija iz štiva razvijenih tržišnih ekonomija OECD i EU, kod

kojih je došlo do krupnih promena na tržištu znanja i tržištu intelektualnih usluga. Moderne privrede traže nova znanja, naročito iz oblasti menadžmenta, marketinga, preduzetništva, bankarske industrije, preduzetničkih finansija, finansijskih tržišta, berzi, itd. Permanentno raste tražnja za znanjima iz domena ekomenadžmenta, menadžmenta u obrazovanju, menadžmenta u zdravstvu, upravljanja poslovima u javnoj administraciji, menadžmenta javnog sektora, upravljanja porezima, budžetskog inženjeringa, upravljanja infrastrukturnim finansijama, projektnog i portfolio menadžmenta, strateškog menadžmenta, menadžmenta finansijskog biznisa, upravljanja korporativnim finansijama, i tome slično. Tražnja za budućim ekonomistima sa novim znanjima determinisana je (1) narastanjem broja novih firmi i privatizovanih preduzeća, (2) javljanjem novih institucija tržišne privrede, kao što su institucionalni investitori, finansijska tržišta, berze, brokerske i dilerske kuće, revizorske kuće, rejting organizacije, konsalting centri, agencije za marketing i finansijski inženjering, poreski konsalting, institucije za kontrolu kvaliteta i standardizaciju, informatički centri i centri za obuku kadrova. Biznis postaje gotovo isključiva orijentacija mladih umesto dosadašnje "borbe za zaposlenje".

Inovativno i specijalističko (pored redovnih i poslediplomskih studija) edukovanje postaje vrlo unosan posao, a konkurencija na tržištu svakodnevno raste na relaciji biznis–preduzetništvo–menadžment. Zato je i moto edukacije vrlo važna stvar, pošto glasi: "Ko ne studira ekonomiju sa ciljem da stekne znanje kako se zarađuje novac, ovde gubi vreme." Sticanje modernog i kvalitetnog znanja postaje stvar prestiža za postizanje poslovne karijere iz koje posredno proističe novac, kao motivacija u novom tržišnom ambijentu. Stoga, uloga obrazovanja u biznisu permanentno raste, jer je znanje "najjači" resurs edukovanog biznismena, koji je "pouzdan" profesionalni poslovni partner. To podrazumeva i poslovno napredovanje u karijeri, koja već implicira permanentno učenje i ulaganje u sebe. Obrazovanje i biznis su, prema tome, novi "partneri" u napretku, u kome je biznismen, preduzetnik, menadžer, savladao veštine govora, pregovaranja, poslovnog komuniciranja, biznis korespondentnosti i poslovnog bontona, (b) stekao znanje iz filozofije uspeha, poslovne etike, poslovne logistike, ličnog

marketinga i personalnih finansija, i "poslovnog" upravljanja "samim sobom", i (c) spoznao mogućnosti prevođenja makroekonomskih modela na nivo menadžerskih informacija, na upravljanja preduzetničkom idejom i na nivo biznis plana. U tom kontekstu, rezultati "posla" mere se postignutom zaradom na osnovu efikasno završenog posla. I zato se ceni samo uspeh. I zato ništa lepše ne uspeva od uspeha.

Moderno edukovan biznismen, preduzetnik, menadžer, po pravilu respektuje megatrendove razvoja, što implicira prelaz: (1) od kratkoročnog ka dugoročnom horizontu biznisa sa naglašavanjem značaja strateške vizije razvoja, (2) od industrijskog ka informatičkom društvu, (3) od nacionalne ka svetskoj privredi (integracija biznisa, globalizacija proizvodnje i tržišta, i kooperacija istraživačko-razvojnih aktivnosti), (4) od centralizacije ka decentralizaciji (sinergijski efekat inicijativnosti delova), (5) od forsirane i "dekorativne" tehnologije ka prožimajućoj i prihvaćenoj tehnologiji (u biznisu, profesiji, radu i životu), (6) od hijerarhije ka mrežama (efikasan protok informacija, brzo komuniciranje i razvoj ravnopravnosti i saradnje umesto subordinacije i konkurencije).

Teorijske osnove novog modela edukacije treba da polaže od shvatanja ekonomije kao stohastičke i egzaktne oblasti predviđanja. Jer, za ekonomiju ne važi determinizam nego "slučaj" (ne rigidnost nego fleksibilnost, ne zatvorenost nego otvorenost). U ekonomiji, kao otvorenom sistemu, razmena informacija sa okruženjem jeste bazični razvojni proces; informacije su, stoga, konstitutivni elementi ekonomskog ponašanja i delovanja. Sposobnost ekonomskih procesa je fundamentalna karakteristika privrede (ekonomije), koja teži samoregulaciji. Stalno prilagođavanje, okrenutost spoljnom okruženju i permanentne promene, reprezentuju novu preduzetničku filozofiju biznisa i ekonomije, u kojoj su informacije i vreme osnovni nematerijalni resursi. Pri tome, informacije su shvaćene kao znanje i veština. To je promenilo i značaj vremena, jer se od filozofije "vreme je novac" (za vreme industrijskog privrednog modela), ide ka filozofiji "novac je vreme" (za vreme informatičkog privrednog modela). U tom ambijentu, menja se i filozofija upravljanja: rukovodilac nije više naredbodavac nego inspirator koji "podiže" samopouzdanje i nezavisnost kompetentnih bez čvrste

kontrole. U oblasti rada, koji se menja, radnik postaje sve više upravljač informacijama i integrator rada (profesije) i života na principu kreativnosti i inovativnosti u uslovima izmenjenog statusa svojine (demokratizacije vlasništva i pluralizacije vlasničkih odnosa). Konačno, i država je izmenila svoju ulogu u ekonomiji sa liberalizacijom biznisa i deregulacijom poslovnog života, jasno postavljenim pravilima igre, garancijom svojinskih prava, obezbeđenjem pravne sigurnosti ugovora, stabilnim poreskim i kamatnim stopama, i čvrstim deviznim kursom.

Fundamentalni principi moderne edukacije jesu (1) fleksibilnost, (2) savremenost, (3) interdisciplinarnost, (4) praktičnost, (5) individualnost, (6) tržišnost i (7) implementacija. Princip fleksibilnosti implicira razvijanje sposobnosti studenata za praćenje promena: "Promena je jedina 'konstanta' u biznisu i ekonomiji". Princip savremenosti podrazumeva nova znanja, koja proizlaze iz megatrendova razvoja: "Misli globalno radi lokalno". Princip interdisciplinarnosti reflektuje sticanje znanja i savladavanje veština, koje su u funkciji razumevanja ekonomije po konceptu:

"Ekonomija se ne može objasniti ekonomijom". Princip praktičnosti inkorporira znanja koja razvijaju sposobnost za brzo uočavanje problema i efikasno rešavanje praktičnih pitanja po logici: "Teorija je najbolja praksa". Princip individualizma, reprezentuje razvijanje sposobnosti studenta da upravlja svojom slobodom i sposobnost da preuzima odgovornost za sebe. Princip tržišnosti nominuje proces povećanja stepena slobode izbora studenata u pogledu predmeta, profesora, naučne oblasti i profesionalne aktivnosti. Princip implementacije inkorporira sticanje znanja kroz upoznavanje prakse. Ovi edukativni principi podrazumevaju operativna pravila i sistem vrednosti u vidu (a) inovativnosti i preduzimljivosti, (b) moralnosti, (c) profesionalnosti, (d) pobedničkog mentaliteta i (e) orijentisanosti na porodicu. Inovativnost i preduzimljivost reflektuju naglasak na kreaciji i novim rešenjima, razbijanje tiranije status quo-a, ingenioznost i radoznalost, postizanje uspešne poslovne karijere, nemirenje sa uobičajenim i svakodnevnim, i želja da se dobro živi. Moralnost pak, odnosi se na držanje reči, na poslovnu perfektnost, na respektovanje partnera i eliminisanje egoizma. Profesionalnost stavlja naglasak na

stručnost, kompetitivnost, znanje i zakonitosti profesije. Pobednički mentalitet reflektuje veru u uspeh, veru u sebe, veru u istrajnost, veru u konkurentnost, veru u upornost. Konačno, orijentisanost na porodicu jeste refleksija modernog biznis shvatanja da je porodica fundamentalni element uspeha u životu i u karijeri.

Zbog toga je u modernim edukativnim mehanizmima izuzetno važno da se shvati da je student "potrošač" univerzitetskog (fakultetskog) proizvoda – "znanja", "eksploatator" "zaliha znanja" (teorijskih i praktičnih), "kupac" inovacija i kreacija, "upijač" predavanja i praktikuma, "ocenjivač" proizvođača znanja (nastavnika i saradnika). Stoga je centralni zadatak vrhunske edukacije da se studenti osposobe za kreaciju, za preduzimljivost, za konkurentnost, za inovativnost, za marketinšku prezentaciju kvaliteta znanja, za tržišnu alokaciju znanja, za novu filozofiju stručnosti, za filozofiju uspeha u praksi.

Ne čitajte da biste protivurečili niti primali za gotovo ono što piše, već da biste merili i rasuđivali o onome što ste pročitali.

Bacon

Svesni smo, ipak, činjenice da se učenje u nas još uvek shvata kao proces memorisanja informacija (definicija, faktora, formula, grafikona). Njegova je bit, međutim, sasvim drugačija, kompleksnija, fleksibilnija i atraktivnija. Učenje je, barem mi tako vidimo, potpuno novi intelektualni proces, koji svako od nas svakodnevno preživljava i doživljava sa težnjom da produbi razumevanje i shvatanje realnosti u svetu biznisa, za nas i oko nas. Zato naši budući poslovni ljudi, kao output edukacije, moraju znati da oblikuju svoju "organizaciju", koja će stalno razvijati (globalno, strukturalno i regionalno) sposobnost ostvarivanja željenih i nameravanih ciljeva života i rada, i rađati razvijajuće obrasce razmišljanja o sticanju novih implementirajućih znanja.

U tom smislu, i univerzitetska nastava treba da je interaktivna, interdisciplinarna i multimedijalna s teorijskim i implementirajućim (praktičnim) znanjima i sa naglaskom na razvoj ličnosti budućeg menadžera-preduzetnika-biznismena, osposobljenog za rešavanje

konkretnih problema poslovnog okruženja. To implicira i prelazak sa, tzv. memorisanja činjenica na razumevanje procesa u savremenom svetu biznisa.

U duhu brojnih i velikih promena, naše visokoobrazovne institucije, međutim nisu "osnovane" kao nešto novo, perspektivno, odvažno. S obzirom na to da su ljudi na našim prostorima navikli na ustaljeno i tradicionalno, javlja se problem navikavanja na promene i problem upravljanja događajima. Shvatajući da se ljudima ne može jednostavno reći da se promene, prilagode, i da prihvate odjednom drukčiji pogled na svet biznisa, obrazovne ustanove su, ipak, obavezne da se prihvate posla da se mladima pomogne u tome, pogotovu onima koji su željni znanja i iskustava. Obaveza je, dakle, da se timskim radom probudi u sebi i u drugima, odlučnost, istrajnost, kreativnost, inovativnost, odgovornost i rizik. Programi, stoga, treba da su zasnovani na liberalnim i profesionalnim studijama, koje pripremaju kadrove za inteligentan samorazvoj u kompleksnom i promenljivo orijentisanom privrednom ambijentu, koji integriše ljudski razvoj, znanje i veštinu, komunikacione, informacione tehnologije elektronskog biznisa, internet finansija, e-plaćanja sa fokusiranjem globalne ekonomije i geofinansija.

Rezime

Naše obrazovne institucije (ekonomskog i finansijskog tipa) treba da reprezentuju inkubatore znanja, radionice prakse, kreatore promena, vizionare kadrova, proizvođače kritičke misli i analitičare biznisa. Vrhunska (teorijska i praktična) edukacija preduzetnika, menadžera, top menadžera, lidera i biznismena, koji su imperativi sadašnjice i sutrašnjice (naše oronule privrede, devastiranih finansija i pauperizovanog društva) inkorporira rastuće troškove (izdatke) i finansijske resurse (iz javnih i privatnih izvora), uključujući i rastući trend samofinansiranja i tržišnog modela (su ili ko) finansiranja, ali sa imperativom visokokvalitetnog pružanja obrazovnih usluga na principima racionalnosti i efikasnosti. Za sada, ne postoji čarobna formula za rešenje ovog akutnog problema. No, radeći na razvoju ličnosti mladih, visokoobrazovne institucije su, ipak, obavezne da stvore nove biznis intelektualce, koji neće biti samo stručnjaci visoke profesionalnosti, nego i kompletne, sposobne i javne ličnosti za globalni biznis, agresivno tržište, nemilosrdnu konkurenciju i ingeniozno poslovno nadmetanje.